

Hjalmar Söderberg blev en gång i tiden avfärdad som

galen. Det var psykiatrikern Poul Bjerre som med "En stridsartikel" i Stockholms Dagblad i december 1905 satte i gång striden om "Doktor Glas", en bitter strid som snart kom att omfatta hela Söderbergs dittills publicerade författarskap och så småningom även kom att gälla författarens dubiösa karaktär. Enligt egen uppgift skrev Bjerre sin artikel i ett enda inspirerat svep. Nöjd med resultatet rapporterar han i ett brev till sin vän Gustaf af Geijerstam: "det var yxan till roten på hela upplösningslitteraturen".

Jag har roat mig med att fiska upp Bjerres artikel och hela striden om "Doktor Glas" ur gamla mikrofilmade tidningar. Striden öppnas alltså med Bjerres artikel, men dessförinnan har romanen fått de flesta av sina recensioner. Sannolikt var det några av dessa som gjorde att Bjerre fann tiden mogen för att blåsa till strid. Man inser att det måste ha retat Bjerre att läsa vad exempelvis recensenten i boulevardbladet Figaro skrev om Söderbergs roman: "Särskildt tycker jag om den gode doktor Glas, därför att han så lätt och behändigt tog livet av pastor Gregorius med cyankaliumpiller och själf helt lugnt skrev dödsattesten. Metoden är bra. Det finnes flera dylika kräk att ta lifvet af. Gå på bara, bäste herr doktor!" En större utmaning var Oscar Levertins recension i Svenska Dagbladet, så omfattande och mättad med beröm att den originellt nog måste publiceras i två avsnitt, den 8 och den 9 december 1905. Levertin tvekar inte att kalla "Martin Bircks ungdom" för "ett af vår moderna prosadiktningens yppersta verk", och även om han av personliga skäl inte håller "Doktor Glas" riktigt lika högt, anser han att den "i sin art är ett lika intressant och vägande arbete". Levertin reserverar sig visserligen mot en viss "lifs nihilism" som han tycker sig märka i romanen, men han hyllar ändå Söderberg som en skarp idéförfattare och en stilist som står "fulländningen nära". Han avslutar så här: "Doktor Glas kommer säkert att hetsigt diskuteras från olika håll, men om bokens intresse, konstnärlighet, många episoders skönhet och stilens fulländning kan bara en mening råda."

Så blev det inte. Carl David af Wirsén gjorde diskrepansen mellan konstnärlig finess och moralisk rutenhet till en huvudpoäng i en anmälan där han inte utan en viss infam kritisk intelligens vrider och vänder på varje argument för att få Söderberg att framstå som en visserligen välskrivande men ändå obetydlig författare. Han har också en del tvivel om Söderbergs karaktär: "Vi vilja visst icke identifiera den här skildrade doktor Glas" lefnadsåsikter med hr Hj. Söderbergs, men vi kunna ej förstå, huru en författare kan finna nöje i att sysselsätta sig med de vidriga föremål, som här afhandlas." Wirsén blev inte ensam om sina synpunkter. Flertalet kritiker var ambivalenta, hyllade stilen och fördömde innehållet. Levertins försvar av Hjalmar Söderberg var den sista stora insats han gjorde som litteraturkritiker, innan han 1906 dog i förtid efter att av misstag ha hållt i sig ett glas gurgelvatten, som frätte sönder honom inombords. Han svarade inte på Bjerres stridsartikel, men kort före sin död kom han att skriva en förintande recension av Bjerres bok "Diktens lifsvärde" (1906), en bok som sprang fram ur en polemik i Stockholms Dagblad.

I sin ursprungliga stridsartikel hävdar Bjerre att Söderberg förhärskar "förnuftets sönderfall" och att hans romanfigurer mest liknar sådana dårhushjon "som svänger mellan kejsare och koling". I doktors själ finns inte "en enda gnista af mänskligt lif", skriver Bjerre, och fortsätter i samma stil: "Känslolifvets totala sönderflytande i förruttnelse har väl sällan fått ett så fulltonigt uttryck som i denna bok." Den brist på "mänsklig känsla" som Bjerre tycker sig se hos doktor Glas tillskriver han ännu inte Hjalmar Söderberg själv.

Henning von Melsted, en numera nästan bortglömd författare, ställde i Stockholms Dagblad upp till Söderbergs försvar och undrade hur någon kunde "ge sig till att bemöta doktor Glas" galghumor och muntra pessimism med halmstråfilosofi". Polemiskt redogör von Melsted för sin syn på den moraliska komplikationen i romanen. "Doktor Glas är en stark natur", skriver han, "som icke böjer sig för hr Bjerres barnsliga förskräckelse inför lifvets tomhet och intighet". Bjerre avfärdas som skral psykolog, på sin höjd kapabel att agera "salongsdoktor i sällskapslekar", och trots att denne framträder som auktoriserad expert "med en hop nervlitteratur under bägge armarna", tycker von Melsted att det vore bäst "att man helt sakta och varligt toge honom vid hans öra och hviskade däri, att han är inne på en stråt, som måste föra honom till löjets slaktbänk".

I sitt angrepp på Bjerre tycks det mig ändå att von Melsted övervärderar doktor Glas tillräknelighet. Söderbergs gestaltning av doktorn är i själva verket så komplex att den innefattar såväl klarsyn som patologi. Det är denna dubbelhet som gör att romanen både äger psykologisk trovärdighet och kan hävda sig som moralfilosofisk diskussion. Henning von Melsted förbiser det psykologiska skiktet i romanen, till exempel detta att doktorn har ett katastrofalt förhållande till sin egen sexualitet och trots sin ålder aldrig har legat med en kvinna. von Melsted ser uteslutande till den moraliska diskussionen och sammanfattar denna i rent juridiska termer: "Han håller räfst med sig själf, är både brottsling och domare och detektiv! Som detektiv förföljer han den del av sin personlighet som han skall kunna häkta och ställa inför rätta, och sedan håller han ett glänsande korsförhör, som emellertid slutar med frikännande dom."

Mer än en kuriositet i sammanhanget är att Henning von Melsted så småningom blev brottmålsadvokat. Det är som advokat han yttrar sig 45 år senare i artikeln "Hjalmar Söderberg och debatten om Doktor Glas", tryckt i tidningen Arbetaren 1951. Där upprepar han sina gamla argument och hänvisar triumfatoriskt till näst sista stycket i sitt på denna punkt profetiska svar till Bjerre: "Om femtio år framåt då Doktor Glas med tämlig säkerhet alltjämt har något af sitt skälfvande lif i behåll, så att man genom den boken kan erfara en het fläkt af den tankelidelsens elddop som vi nu genomgå, då skall kanske äfven hr Bjerres namn någon gång dras fram ur glömskan tack vare den opponenttjänst han med sådan självupppoffring lemnat."

Poul Bjerres svar till Henning von Melsted präglas av nervositet. Han låtsar att angreppet är "ett fäktande i luften" och försöker ge sken av att han uttalat sig respektfullt om Söderbergs konstnärliga prestation och enbart haft ambitionen att ge "en psykologisk analys". Detta är fanflykt, eftersom vi vet, genom det brev jag förut citerade, att han genom sin stridsartikel velat sätta "yxan till roten på hela upplösningslitteraturen". För att rädda sitt intellektuella anseende nödgas Bjerre ta ny sats. Pressad avbryter han polemiken och utlovar ett större svar: "Erkännande omöjligheten att i tidningsartikelns form utreda den diktens principfråga jag bragt på tal, skall jag så snart tillfälle gifves mig bereda en broschyr i ämnet." Ett halvår senare utkom skriften "Diktens livsvärde" på Bonniers förlag. Den börjar med en målade skildring av ett hospital för nervklena, övergår i ett avsnitt om litteratur i allmänhet och kommer därefter till huvudsaken, som inte bara är ett utvidgat angrepp på "Doktor Glas" utan också ett femtio sidor långt ifrågasättande av hela Söderbergs författarskap och ett misstänkliggörande av hans psykiska hälsa.

Till att börja med skärskådar Bjerre psykopatologiska drag hos hjälten i "Martin Bircks ungdom". Denne diagnostiseras som en person utan förmåga att hysa distinkta känslor. Han "samlar sig aldrig ens till ett skri af förtvifvlan", skriver Bjerre. Att han inte helt upplöses

beror på att han lyckas sublimeras sin förtvivlan till poesi, och det sentimentalt poetiska sättet att uppfatta verkligheten är det enda som kan ge nödortfödig struktur åt Martins liv. Vilken är då orsaken till Martin Bircks psykiska defekter? Här sker en glidning i resonemanget. Poul Bjerre tror sig nämligen veta att smittokällan finns hos Hjalmar Söderberg: "Martin Bircks ungdom är skriven af en stilistisk talang, men författaren saknar diktarens inre särskiljande förmåga för livets valörer. Han rör ohjälpligt samman det väsentliga med tillfälliga ting, som ej kunna ha lifsbetydelse i någon människas lif."

Enligt Bjerre är Martin Bircks poetiska läggning det enda som skiljer honom från den sinnessjuka patienten Karlsson, en psykotiker som beskrivs i början av "Diktens lifsvärde". Bjerre placerar Martin Birck "i närheten af den farliga gränsen, doktor Glas befinner sig städes på dess andra sida". Därpå följer en utvidgad version av den ursprungliga stridsartikeln. Det nya är att Bjerre drar in hela Söderbergs författarskap i resonemanget och att han nu från psykiatrisk synpunkt misstänkliggör den författare som har hittat på sådana romanfigurer som Martin Birck och doktor Glas.

Det blev Oscar Levertin som recenserade Poul Bjerres "Diktens lifsvärde" i Svenska Dagbladet. Han gjorde det i en giftigt formulerad artikel, som har sin polemiska höjdpunkt i följande anmärkning: "Doktor Bjerre skall icke yttra sig så säkert om sin litterära patient, han är mycket klipskare och har ett mycket skarpare hufvud än doktorn själf." Levertin talar om "formsinnet, stilkänslan, den artistiska glädjen". Mot Bjerres "till medicinsk diagnos falskeligen förklädda moraliska ensidighet" hävdar han den söderbergiska "framställningens energi, stilens slipade skärpa, ämnets medvetna koncentring". Levertin sammanfattar sin ståndpunkt i följande för honom typiska turnering: "Bjerres misstag ligger däri, att han hela tiden talar om hvad som skildras i Doktor Glas och aldrig hur det skildras". Detta innebär inte att Levertin var likgiltig för innehållet i ett litterärt verk, men i sitt angrepp på Bjerre tycker han sig uppenbarligen ha anledning att undertrycka de invändningar som han annars hade mot Söderbergs i hans tycke alltför nonchalanta attityd till de stora livsfrågorna. I sin ofta citerade recension av "Martin Bircks ungdom" berömmar han stilen i entusiastiska ordalag, men han vänder sig mot den desillusionerade determinismen: "Den som skall brett skildra lifvet, måste dock kunna fascineras af dess strider och lidelser, berusas af dess kval och fröjder, känna handlingens trots och passionens yrsel."

Liksom Bjerre var Levertin egentligen främmande för Söderbergs pessimism, för determinismen och kritiken av Nietzsches viljemänniska. Trogen sin övertygelse att det estetiska elementet är det viktigaste vid bedömningen av litteratur använde han ändå all sin pondus och kritiska intelligens för att gendriva Bjerre.

Mest förlöjligad blev dock Bjerre till sist av Hjalmar Söderberg, som aldrig yttrade sig i debatten utan nöjde sig med att ripostera med humorn som vapen. Hans enda kommentar blev ett "Rimbrev till doktor Bjerre från doktor Glas", publicerat i Söndagsnisse den 7 januari 1906. Dess första strof lyder:

Jag är rädd att när Vårherre
skapade herr doktor Bjerre
var han inte på humör
- det rår inte doktorn för!
Han är läkare för galna,
därför älskar han var tok
men begynner märkbart svalna

om han träffar på en klok.
Nu vill doktorn i sitt nit
också göra mig till galen
- kanske är det något i't!
Ack, i denna jämmerdalen
vet man aldrig hur det går:
Bjerre spår, Vårherre rår.

Om denna strid, Söderbergsfejden kan man väl kalla den, har glömts bort av forskningen, har dock detta rimbrev överlevt och blivit klassiskt. Bland Söderberganhängare uppfattas rimbrevet som en riktig pärla. Inför Hjalmar Söderberg ställs Bjerres eklektiska psykologi på ett omöjligt prov. Med en salig blandning av fördomar och bedagade ideal som draperats till psykologisk vetenskap ger sig Bjerre på att kritisera en roman och en författare som mycket bättre än han själv och hans psykologi skulle visa sig kunna motstå tidens tand.

Tommy Olofsson är författare
och kritiker.

© Svenska Dagbladet eller artikelförfattaren.